

С. Ф. Шевчук

кандидат філософських наук, доцент

У статті порівнюються релігія, філософія та наука як три фрагменти культури і шляхи формування світовідношення. Особливість релігії трактується як така, що ґрунтується на неповторно індивідуальній причетності людини до універсуму.

Ключові слова: релігія, філософія, наука, культура, універсум, світовідношення.

Питання про співвідношення між релігією, філософією та наукою, про можливість єдності та узгодженості між ними чи неминучої розбіжності та взаємної боротьби належить до числа «вічних питань» людського духу. З особливою гостротою це питання постає перед свідомістю в епохи корінних зламів світопоглядання, в епохи духовного збентеження та пошуків утраченої цілісності духовного життя.

Коли, як в наші дні людство засумувало за справжньою істинно релігійною вірою, будучи не в силах задовольнитись її сурогатами, і коли, з іншого боку, людство вже не може відректися від рефлексії, від раціональної перевірки та обґрунтування свого світопоглядання, – в таку епоху питання співвідношення філософії науки та релігії, суворо раціонального знання з безпосередньою життєвою цілісністю віри, постає для людства і кожної людини одним з найважливіших питань.

У свій час ті чи інші аспекти питання співвідношення релігії, філософії та науки розробляли видатні філософи та теологи. Серед них такі відомі імена як, Д.Андреев, А.І.Введенський, А.Ф.Лосєв, С.Булгаков, А.Н.Уайтхед, С.Л.Франк, Л.І.Шестов, М.Шелер та інші.

У нашій статті ми ставили перед собою мету окреслити ті грані та особливості трьох форм виявлення людського духу, які складають підвалини їх конструктивного діалогу.

Розглянути питання співвідношення релігії та філософії не можна, не зрозумівши до кінця, що таке філософія та релігія.

Найважливіші ідеї про філософію та релігію, що йдуть від епохи Просвітництва, подають справу так, що між філософією та релігією не тільки можлива, але й неминуча розбіжність. А сама релігія уявляється як деяка сліпа віра, як чужа думка, а саме думка церковного авторитета, що сприймається на віру, без будь-якої перевірки, без самостійного судження особистості. При цьому зміст цієї віри або – в кращому випадку – такий, що істинне знання про нього неможливе, або навіть такий, що прямо суперечить висновкам наукового

знання. Філософія, навпаки, є вільне, далеке від будь-яких емоційних тенденцій, суворе знання, що ґрунтується на доказах та логічних розмислах. Між тією та іншою неминуча прірва. Дійсно, для філософського виправдання віри, для співпадіння філософії та релігії потрібно було б, щоб ірраціональний, по суті, нічим не мотивований зміст релігійної віри був би логічно доведеним. Будь-яка сумлінна спроба у цьому напрямку відразу ж веде до протилежних наслідків.

Цьому поширеному уявленню слід протиставити більш давню, універсальну традицію у розумінні сутності філософії. Згідно цієї традиції, щонайменше, предмет філософії та релігії співпадають. Філософія за своєю суттю, за своїм універсальним завданням є не логіка, не теорія пізнання, а осягнення універсуму. Таким є домінуюче розуміння філософії в античній і середньовічній думці. Однак і в філософії Нового часу, насиченій раціоналізмом та безвір'ям, такі мислителі, як Мальбранш, Спіноза, Лейбніц, Фіхте, Шеллінг, Гегель дотримуються такого ж розуміння.

З цим уявленням про предмет філософії пов'язане уявлення про природу філософського знання. Філософія не є системою відірваних, абстрактних понять, побудованою шляхом «розмислів», шляхом нанизування окремих ланок логічної аргументації; філософія є, по суті, споглядання, розсуд, первинне осягнення абсолютного і вираз його за допомогою понять, що логічно відтворюють взаємопов'язаність всединого, яка сприймається безпосередньо. Філософія, коротко кажучи, є посильний опис безпосередньо осягненої картини буття мовою логічних понять. Тому, щоб здійснити це завдання потрібна зосередженість уваги на першооснові буття, котра повсякденною свідомістю не сприймається, напруженість волі, потяг до духовного споглядання. Щоб побачити предмет філософії, потрібно, як говорив Платон, «повернути очі душ», потрібно здійснити якийсь цілісний духовний поворот, внаслідок якого досягається просвітлення духу. Філософська творчість передбачає, таким чином, релігійну налаштованість і релігійну спрямованість духу; в підвалинах будь-якого філософського знання лежить релігійна інтуїція.

Але, якщо невірне уявлення про філософію, як якусь безпристрасну майстерність побудови системи абстрактних понять, то не менш помилковим є уявлення про релігію, як сліпе засвоєння на віру неперевіраних традиційних вчень про Бога.

Вже простий неупереджений феноменологічний аналіз релігійної свідомості показує, що попри все різноманіття форм релігійності, будь-яка релігійна віра, в кінцевому рахунку, спирається на момент безпосереднього відчуття Божества, живого доторку до божественного, відчуття реальної присутності і реальної близькості Божества, тобто таїть у собі якусь первинну і безпосередню, особисто сприйману достовірність.

Отже, за своєю основною сутністю філософія та релігія не такі вже далекі та різні духовні спрямованості, якими їх бачить поверхнєве просвітництво, але навпаки, внутрішньо споріднені одна з іншою.

Звичайно, між релігією та філософією існує демаркація, яку в свій час досить чітко фіксував Кант. Але треба приймати до уваги, що релігія і філософія відносяться до духовних основ людської буттєвості, звідси вони межують у з'ясуванні їх суті, хоч дають різні відповіді на одне і те ж.

Релігія найбільшою мірою відноситься до «сокровенного» в людському існуванні, через неї здійснюється і причетність до непізнаних космічних витоків людського існування. Як писав С. Булгаков: «Релігія є активний вихід за межі свого я, живе почуття зв'язку цього кінцевого і обмеженого з безкінечним і вищим, розширення нашого почуття в безкінечність, в прагнення до недосяжного вдосконалення».¹

Порушуючи проблему співвідношення релігії та науки слід наголосити, що в нашій літературі тривалий час існувала надмірно спрощена оцінка релігійного знання і перебільшена гносеологічна та практична значимість науки. Це породило наївну ілюзію, згідно якої релігія вже майже готова відмовитись від своїх світоглядних засад, зійти зі сцени історії. Однак в останні десятиріччя намітилась стійка тенденція, з одного боку, до поживалення релігії, з іншого боку, до наростаючої критики на адресу науки.

Недарма в сучасному філософському аналізі науки досить значною є критика однобічного сцієнтизму і виправдання незаслушено принижених позанаукових форм знання.

Традиційна боротьба релігії та науки виявила ряд плідних ідей. Одна з цих ідей зводиться до того, що конфлікт між релігією та наукою вказує на існування в межах релігійної ідеології елементів знання, які можуть бути співставлені з положеннями та висновками науки. Разом з тим формування будь-якої розвиненої релігійної системи передбачає асиміляцію значень та цінностей, норм та приписів, практичних навиків і теоретичних узагальнень, якими володіє людське співтовариство на певному етапі свого розвитку.

На основі вироблених людством знань складається картина світу, в якій власне релігійні ідеї переплітаються з філософськими, естетичними, етичними, природничонауковими та іншими уявленнями.

Протягом попереднього півстоліття здавалось, що висновки науки та релігійні вірування вступили між собою в явне протиріччя, вихід з якого можна було б знайти лише шляхом відмови або від вчення науки, або від релігійних доктрин. Беручи до уваги те значення, яке мають для людства релігія та наука, можна без перебільшення стверджувати що від вирішення питання про відношення між ними нинішнім поколінням залежатиме подальший хід історії. Адже у цьому випадку ми маємо справу з двома наймогутнішими загальними силами, які впливають на людей і протиставляють їх одне одному – силою наших релігійних інтуїцій і силою нашого потягу до точного спостереження та логічної дедукції.

Релігія є виявом одного з типів фундаментального досвіду людства, фрагментом людської культури. Як відомо, ще Платон на вершину своєї піраміди ідей поміщав не Істину, а Благо. Ідея Істини розміщувалась значно нижче, тому що шлях до блага – це не лише шлях істинного знання. Будь-яка культура ставить перед собою завдання досягнення блага, але кожна культура ставить його по-своєму.

Але оскільки культура неоднорідна, то різні фрагменти культури це завдання розуміють, ставлять і вирішують по-різному. В кожній культурі відбувається спір між різними шляхами, розуміннями, рішеннями.

Новий час, з якого починає свою історію сучасна наука, також займався цим.

Наука, як фрагмент культури Нового часу, запропонувала свій варіант рішення. Шлях до блага був указаний наукою через осягнення об'єктивної істини. Але чи означає це, що наука відмінила всі ті шляхи, які в Новий час були альтернативними, а тепер є девіантними, другорядними, маргінальними?

На наш погляд, прийшов час не розділяти культуру на магістральні та другорядні лінії розвитку, а намагатись віднайти можливості рівноправного діалогу всіх фрагментів культури. Непродуктивним є діалог, що починається з взаємної недовіри, взаємозаперечення. Установкою діалогу повинно бути взаємне розуміння, взаємна спільна мета, а саме – благо. Другорядним є питання яким саме шляхом йти: шляхом раціонального розмислу, дискурсу, експерименту чи невідомими нам шляхами, які пропонують релігія, окультизм, містика.

Віра протиставлялась знанню як інша форма світовідношення, і в цьому розумінні, як антизнання, за що й піддавалась жорстоким нападкам з його боку. Малоплідний двобій релігії і науки сьогодні закінчується їх можливим союзом у якості двох відмінних між собою основ людського існування, але духовна віра не для всіх є духовною опорою життя і напевно лише апеляція до її традиційних форм може цілком задовольнити світоглядний запит людства в цілому.

Підставу для вирішення цього питання в дещо іншій площині дає концепція С. Франка. Він формулює її таким чином: «Незбагненне по суті, трансцендентне не може бути розгадане, бо його «розгадати» означає раціонально визначати, а це суперечить самій його суті». ²

Тим самим людина живе у двовимірному світі: тому, що даний їй у процесах пізнання і тому, що залишається незбагненим нею і не виключено, не може бути їй даним у пізнанні через обмеженість її існування простором, часом, в якому вона перебуває, і іншими особливостями людської буттєвості.

Перебування людини у незбагненому світі потребує форм долучення до нього, які мають позазнанієву природу. Це такі культурні феномени як релігія, окультизм, містика, які не мають пізнавального призначення, а являють собою інший спосіб долучення до універсуму. Людина здатна не лише відтворювати його таким, яким він постає перед нею в практично-діяльнісному відношенні, але й уявляти, вигадувати його, зображати у формах уяви і фантазії.

Уявлення спонукає пізнавальний пошук, приводить до проникнення у втаємничене, але не меншою мірою воно духовно конструює каркас зв'язку індивіда з Космосом.

В лоні культури вироблені різні форми долучення до незбагненого. До числа таких способів осягнення Всесвіту належать містичні стани. Це стан переживання причетності і проникнення у незбагненне. Типовою ознакою подібних форм є індивідуалізована неповторність і непідвладність визначеності.

Не вдаємось до конкретного аналізу містичних проявів саме тому що будь-який їх раціоналізований аналіз знищує сутність цієї форми. Вона невиразна та індивідуально неповторна. Єдине, що може сказати про неї філософія – констатувати її наявність, хоч в історії філософії відомі імена мислителів, що присвятили свою творчість аналізу саме цих форм. Це Я. Беме, М. Екхарт, Д. Андреев і інші.

Таємниця в людській буттєвості завжди індивідуально неповторна, не підлягає оприлюдненню і втіленню у формалізовані форми.

Значною мірою це має відношення до релігії, віри людини у вищу надприродну силу, Бога. Вона, до речі, наявна у переважній більшості філософських концепцій, у філософії Фоми Аквінського, Спінози, Гегеля, Бердяєва, Хайдеггера та інших.

Невір'я часто межує з невіглаством. Як зауважував О. Лосєв: «Всі великі мислителі – слава людства – були істинно і глибоко віруючими людьми... Відомі слова Бекона, основоположника позитивної науки: «Трохи розуму, трошки філософії віддаляють від Бога, трохи більше філософії знову приводять до нього». ³

Таким чином, релігія не є сліпою вірою, пов'язаною з невіглаством, вона – тип фундаментального досвіду людства, одна з основ вияву людської буттєвості. В діалозі з іншими фрагментами людської культури – філософією та наукою – вона вибудовує каркас зв'язку індивіда з універсумом. Йдучи своїм шляхом конструювання світовідношення, в основі якого лежить індивідуалізована неповторність, особиста безпосередня причетність, релігія формує світовідношення, необхідне сучасній людині для визначення свого місця та перспектив розвитку в універсумі.